

SARNYAI CSABA MÁTÉ*

EGY HATÁRKIIGAZÍTÁSI ELKÉPZELÉS TRIANON UTÁN (1920 SZEPTEMBER)¹

*A PLAN OF BORDER-MODIFICATION AFTER THE TRIANON TREATY
(1920 SEPTEMBER)*

ABSTRACT

Defining the Hungarian borders after WWI was controlled primarily by the 4 June 1920 treaty of Trianon. To decide on the borders described in the peace treaties and drawn on maps was a long process. Hungary was given certain, though by no means wide maneuvering space due to the letter attached to the reply to Hungarian peace delegation president Albert Apponyi from the Allied Powers (the document is better known as the Mitterand-letter). It could play a role in the creation of a memorandum about border modification concerning the area of Szeged; this memorandum was written in September of 1920, thus before the creation of Committees of Border Definition in June of 1921. The aim of the present paper is to contextualize, examine and evaluate the importance of such an attached letter. Most certainly, numerous similar documents must have been composed, but, according to our research, they are nowhere to be found yet. Hopefully, this paper will also facilitate the intensification of the search for these.

1. Bevezetés

Az I. világháború utáni magyar határok megállapítását elsődlegesen az 1920. június 4. trianoni békeszerződés szabályozta. A békeszerződésekben leírt, és a térképen megvont országhatárok kitűzése hosszú folyamat volt. Magyarország új határait a 27. cikkely határozta meg. Ez, a közvélekedéstől eltérően csak „igen nagy általánosságban jelzi a határvonal menetét, mégpedig oly módon, hogy a szöveges részben Jugoszláviának 13, Romániával 5, szakaszban állapítja meg a határvonalat – vagyis ennyiszor szerepel a békeszerződésben a „helyszínen megállapítandó vonal” kifejezés.”² A határvonal pontos megállapítását a békeszerződés 29. cikkelye az a Nagykövetek Tanácsa által létrehozandó Határmegállapító Bizottságok³ hatáskörébe utalta. Ezek az Antant és az Egyesült Államok, illetve az érintett államok képviselőiből álltak és egyszerű szavazattöbbséggel hozott döntéseik kötelező érvényűek voltak az érintettekre nézve.

A békefeltételek „változtathatóságának” esetleges lehetőségét sejtetik az angol tárgyaló delegáció egyik illetékes vezetőjének, Harold Nicholsonnak a szavai is: „Mi [a konferencia területi bizottságaiban] egy percig sem tételeztük fel, hogy ajánlásaink abszolút véglegesek. Ezért azután hajlottunk arra, hogy elfogadjunk kompromisszumokat, sőt, támogassunk olyan döntéseket, amelyekkel kapcsolatban bizvást reméltük, hogy nem kerülnek elfogadásra.”⁴

Ismert, hogy a béketárgyalások idején felmerült bizonyos francia politikai és gazdasági körökben egy olyan alternatíva is, amelynek értelmében Franciaország kelet-európai befolyásának erősítése érdekében egy magyar–lengyel–román szövetséget hozott volna tető alá. Az ebben való részvételért cserében a magyar béke delegáció egy 1920. március 22. jegyzék tanulsága szerint mindenekelőtt azt kérte, hogy a határ menti „színma-

* Dr. PhD, egyetemi docens, Károli Gáspár Református Egyetem, Szabadsbölcészeti Tanszék.

gyar vagy döntően magyarok lakta területeket ne szakítsák el Magyarországtól, a Délvidéken és az Ausztriának ítélt nyugat-magyarországi sávban lakó németek maguk dönthesse-nek hovatarozásukról, s végül az erdélyi magyar, székely és szász lakosság kapjon teljes területi autonómiát Románián belül.”⁵ Ez az igény utóbb kiegészült még a Kárpátaljának, illetve Szepes, Sáros és Zemplén megyének a visszakövetelésével is. A magyar jegyzékek hatástalanok maradtak. Miután világossá vált, hogy a békaszerződés május 6. végleges szövege lényegében azonos volt a korábbi tervszel a tárgyalások intenzitása csökkent, majd az 1920 végére, de csak akkorra, meg is szakadtak.

Ezzel egyidejűleg Magyarországnak bizonyos, bár meglehetősen korlátozott, mozgásteret jelentett a Szövetséges és Társult Hatalmaknak Apponyi Alberthez, a magyar béke-delegáció elnökéhez, intézett válaszához mellékelt kísérő levél, közismertebb néven „Millerand-levél”, ami 1920. május 6-án kelt. Ebben a következőket olvashatjuk: „...A helyszínen megejtett vizsgálat esetleg szükségessé fogja tenni, hogy egyes helyeken a szerződésben megállapított határt áthelyezzék... ha a határmegállapító bizottságok... úgy vélik, hogy a szerződés intézkedései... valahol igazságtalanok,... módjukban lesz erről jelentést tenni a Nemzetek Szövetsége Tanácsának. Ebben az esetben a Szövetséges és Társult Hatalmak hozzájárulnak, hogy ha az egyik érdekelt fél kéri, a Szövetségek Tanácsa felajánlhassa jó szolgálatait abból a célból, hogy az eredeti határt ugyanazon feltételek mellett, békés úton megváltoztassa ott, ahol ennek megváltoztatását valamelyik bizottság kívánatosnak mondja.”⁶

2. A Szeged körzetét érintő határkiigazítási memorandum

A fenti történések is szerepet játszhattak abban, hogy – a következőkben vázolt – Szeged körzetét érintő határkiigazítási memorandumot papírra vetették 1920 szeptemberében, azaz még a Határmegállapító Bizottságok 1921 júniusi megalakulása előtt. Azt, hogy pontosan kinek/kiknek és milyen konkrét felhatalmazásra készült eddigi kutatásaink alapján nem sikerült kiderítenünk.

2.1. A határkiigazítási igény általános indoklása

A memorandumban megfogalmazott igények általános indoklásaként először azt olvashatjuk, hogy a békeszerződés, Szegedtől délre, a Tiszától kétoldalt olyan területeket szakít el, amely közvetlenül a város gazdasági és kulturális vonzáskörzetéhez tartoznak. E területek elcsatolása, mind Szegednek, mind pedig az érintett részeknek válságot okozna.

Szeged ekkor, az 1910-es utolsó népszámlálás szerint, Magyarország második legnagyobb városa 126 000 lakosával. Ez a lélekszám azonban a megszállt területekről való bemenekülések következtében mintegy 150 000 főre emelkedett. A város szempontjából létfontosságú, hogy onnan délre a Tisza két oldalán határkiigazítások, még pedig jelentősebb határkiigazítások történjenek, mert különben életlehetőségei veszélybe kerülnek.

Azt, hogy Bácskának és Torontál megyének az a része, amelyet a memorandumban visszaigényelnek mennyire nélkülözhetetlen Szeged szempontjából, az mutatja, hogy a korabeli elzárás következtében Szeged Magyarországnak az a városa, ahol a megélhetés költségei a legmagasabbak, lehetőségei pedig a legnehezebbek. Az új határok következtében az összes élelmiszer 15–25%-kal drágább, mint a milliós lakosságú Budapesten. Amennyiben a dokumentumban utóbb behatárolt területet Magyarországhoz visszacsatolják, akkor ezen a mezőgazdasági jellegű vidéken egységesen megoldott az árvízmentesítés és belvízszabályozás kérdése is. Ez esetben Szegednek, „melyet 1879-ben egész Európa

támogatása emelt ki a hullámsírból”, az élelmezése, a kereskedelme és az ipara, illetve – nem utolsó sorban – a biztonsága is garantálható. Végül, a szerzők szerint a három határos állam közötti súrlódások és kellemetlenségek is jórészt megszűnnének a területi változással. Ez a határkiigazítás nemcsak szegedi és magyar szempontból látszik szükségesnek, hanem – etnikai, gazdasági és kulturális okoknál fogva – a visszacsatolni kívánt területek szempontjából is elengedhetetlen.

Ha rátekintünk akár a fizikai, akár a politikai és közigazgatási, akár pedig az etnikai térképre, „nyilvánvaló, hogy azok a vonalak, melyek a Bácskában a magyar és jugoszláv, Torontál megye felső részében pedig a magyar, jugoszláv és román területeket a béke értelmében egymástól elválasztják, nem természetes határok.” Községeket, birtoktesteket vágnak ketté, gazdasági kapcsolatokat szakítanak meg, közigazgatási és vízügyi igazgatási szempontból lehetetlen helyzetet teremtve. Ennél fogva szükséges egy olyan, lehetőleg természetes határnak a megállapítása, amely a földrajzi viszonyokhoz igazodik, és tekintettel van a nemzetiségi, gazdasági és közigazgatási szempontokra is. Ezt röviden szegedi határkörzetnek lehet nevezni.

2.2. Geográfiai elképzelések a határmódosításról

A békeszerződés a Duna–Tisza közén úgy állapítja meg a határt, hogy az Kunbajától délre húzódik, a Szabadka–Bácsalmás vonalat Csikéria állomástól 1500 méternyire keletre vágja át, áthalad a Szabadka–Halasi vonalon, 3 kilométernyire Kelebia állomástól délre, Horgostól és vasútállomásától északra, Röske-Szentmihálytól pedig délre, délkeleti irányban eléri a Tiszát, s a holtág középvezetét követi egészen az élő Tiszáig. Itt kezdődik a torontáli határrész, amely a holt és élő Tisza találkozási pontjától felfelé öt kilométerig a Tisza középfolyását követi, és innen Gyála és Ószentiván, majd Óbéd és Kübekháza között a Marosnak addig a pontjáig halad, amely 3500 méterrel van feljebb a Makó–szegedi vasúti hídtól.

A felvázolt kiigazítása a földrajzi viszonyokból indul ki és tekintettel van a nemzetiségi, gazdasági és közigazgatási szempontokra is. Ennek értelmében a határvonal Bácsbodrog vármegyében a Ferenc-csatorna, ennek folytatásaként pedig Torontál vármegyében a Bega-csatorna. Az ettől vonaltól északra fekvő terület képezi az úgynevezett Felső-Bácskát, illetőleg a Tisza–Maros szögét. Ez a maximális cél.

Megfogalmazznak azonban alternatívát is arra az esetre, ha az eredeti elgondolás nem volna keresztül vihető, illetve, ha a Bánságnak és Bácskának a felső részei, Bánátia Köztársaság néven autonómiát kapnának, amit az elzász-lotaringiai telepések követelnek. Ez az elképzelés Bácsbodrog vármegyében Szabadka város határának legnyugatibb pontjától keleti irányban a városhatárt követi, addig a pontig, ahol az délre kanyarodik, onnét a Szabadka–verbászi vasútvonalat a Vojnics szállás magasságában átvágva a Csikér patakig halad, innen a patak folyása mentén délre kanyarodik, odáig, ahol az a zentai határt átmetteti, s innen végig, a zentai határt követve, Zenta és Ada között éri el a Tiszát. Torontál vármegyében az Aranka pataknak a Tiszába való ömlésétől kezdve Óbesnyőig nagyjából a pataknak a mentét követi a tervezett határ, onnét pedig északkeleti irányban, Szerbcsanádtól keletre éri el a Maros folyót.

Kiegészítésként megjegyzik, hogy a határkiigazítási anyagnak szektorokra való felosztása mereven nem vihető keresztül. Eppen azért a csatolt térképen folytatólagosan tüntették fel a Tiszát átszelő javasolt határvonalat a Duna–Tisza közének közepétől a Marosig.

„Véleményünk szerint – fogalmazznak a szerzők – végső esetben ez lehet az a határ, amely a fentebb felsorolt igényeknek megközelítő módon megfelel.”

2.3. Etnikai indokok

Felső-Bácskában, illetőleg a Tisza–Maros szögében túlsúlyban vannak a magyarok és a németek, illetve a „velük együtt érző” többi nemzetiségek, amelyek nem akarnak Jugoszláviához és Romániához csatlakozni. Az etnikai szempontot erősíti a forrás szerint az is, hogy a Felső Bácskában és Torontál megye felső részében a földbirtokok háromnegyed része magyar és német tulajdonban van.

Emellett, nyilván nem véletlenül, hangsúlyozza a dokumentum, hogy a torontáli nagybirtokok egy része, Károlyliget (Charleville), Seultour és Szt. Hubert községekben, az Elizász-Lotaringiából idetelepedett francia bevándorlók utódaié, „akik idegenkednek még a gondolattól is, hogy a magyar állam védelme alatt élvezett magasabb szintű kultúrájukat alacsonyabb szintű balkáni viszonyokra felcseréljék.”

Annak a területnek a bácskai részében, melyet a másodikként említett, végsőnek tekintett, szükségmegoldás Magyarországhoz csatolandónak jelölt, a magyarok abszolút többségben vannak, és a lakosságnak 73,2%-át alkotják, a torontáli részben pedig a németekkel együtt vannak többségben. Ezek etnikailag egyértelműen megalapozzák a Magyarországhoz való csatolást. Úgy látják, hogy még a szláv etnikumhoz tartozók sem támogatják maradéktalanul sem a bácskai sem a torontáli résznek a Szerb–Horvát–Szlovén Királysághoz való csatolását. Erre példa a lakosság 20,7%-át kitevő katolikus bunyevác kisebbség, akiket – a nyelvi közösség ellenére – vallásuk elválasztja a szerbektől. A torontáli részen a szintén katolikus vallású bolgárookra vonatkoztatják ugyanezt.

Itt következik egy nagyon tanúságos megfogalmazás, a statisztikák megbízhatóságáról. Egyfelől a magyar statisztikai adatok hitelessége minden kétségen felül áll, amiről bármilyen pártatlan bizottság meggyőződhet. Ezzel szemben ott vannak azok a „Potyomkin-szerű, megtévesztést célzó intézkedések”, amelyekkel a megszállók a nyelvi viszonyokat nem ismerő antant kiküldötteket befolyásolni akarják. Ilyen például a cégtáblák kicserélése, utcanevek megváltoztatása, illetve kizárólag cirill írásmódban való feltüntetése. Szabadka, ahol a lakosság 57,8% magyar, már a forrás keletkezésekor, külsőleg szerb város benyomását keltette és Horgoson, ahol az 1910. évi népszámláláskor egy ember vallotta magát szerb anyanyelvűnek, nincs egyetlen magyar nyelvű felirat sem. Itt egy kézzel írott betoldás következik, valószínűleg Tonelli Sándortól, akinek az iratai között található a forrás. Eszerint a szabadkaihoz és a horgosihoz hasonló a helyzet Magyarokánizsán is, ahol a lakosság 97,8% és Zentán, ahol pedig 91,7% magyar.

Hasonlóan az antant küldöttek megtévesztését szolgálják azok a tüntetések is, amelyeket a szerbek és románok rendeznek, más vidékekről odarendelt emberekkel, területi igényeik alátámasztására. Erre példaként említ egy, a békeszerződés értelmében is Magyarországhoz tartozó, Újszegeden lezajlott tüntetést.

Az ezt a részt lezáró kézzel írott megjegyzés szerint fontos megemlíteni, hogy a szerb és román megszálló hatóságok teljesen figyelmen kívül hagyják az elszakított területek lakosságának azt a jogát, hogy magyar állampolgárok maradhassanak. Erre hivatkozva utasítják ki őket és helyükbe új szerb vagy román lakosokat telepítenek, hogy ez által a terület etnikai viszonyait a saját javukra megváltoztassák.

2.4. Katonai és rendőri szempontból

Katonai és rendőri szempontból a természetes határvonal szükségességének indokolása feleslegesnek tűnik, hiszen kikapcsolja a súrlódásokat és a határvédelmi vonal kiépítésének tetemes költségeit, ami előnyöket jelent mindhárom érdekelt állam számára.

2.5. Szeged élelmezése, a mezőgazdasági környezet

A mintegy 150 000 főre nőtt lakosságnak az élelmezéséhez nagyobb területű ellátási körzetre lenne szüksége. A város élelmezési körzete a háború előtti időkben felső Bácska és Torontál volt. Ehhez még egy tágabb kereskedelmi körzet is tartozott. Összességben magában foglalta a Bácskában Szabadkaig és Ada-Moholig, Torontálban pedig, a Szőregnél elágazó három vasútvonal mentén mintegy Padéig, Nagyikindáig és Perjámosig terjedő területeket. Mezőgazdasági terményekben, állatokban, állati termékekben és más mindennapi termékek tekintetében Szeged lakossága majdnem egész szükségletét innen fedezte.

Bizonyára ez a szempont vezette a Legfelsőbb Tanácsot, amikor Torontál megye kilenc községét Magyarországhoz csatolta.⁷ Ez a kilenc község azonban nem elégséges Szeged élelmiszer szükségletének fedezésére, és a határokat úgy Bácska, mint a Bánát felé feltétlenül tágítani kell, ha Szegedet állandó élelmezési válságnak nem akarják kitenni.

A város ugyanis más irányból nem tudja pótolni a fent említett területek elmaradó élelmiszer-szállítmányait. Ezt mélyen fekvő talajtani okok is bizonyítják. Ha ugyanis képzeljük egy vonalat húzunk körülbelül Baján, Szabadkán és Szegeden át, a folytatásában pedig a Maros mentén, akkor ettől északra túlnyomó részt homokos, délre pedig – a mezőgazdasági kultúrára sokkal alkalmasabb – agyagos területeket találunk. Szeged élelmiszer ellátása ezért mindig a Bácska középső és déli részére, illetve Torontál megyére támaszkodott. Körzetének a Duna-Tisza közére eső északi része csak a háború előtti évtizedekben került mezőgazdasági művelés alá. A homok megkötése céljából azonban főként szőlővel és erdővel telepítették be, tehát élelmezési szempontból alig játszik szerepet. Gabonatermelésre a homok kevésbé alkalmas és gabonából ezeken a vidékeken inkább csak rozst, nem pedig búzát termelnek. Hasonlóan a sertésenyésztésnek a zónája, amely Magyarországon a népélelmezés, zsírellátás szempontjából rendkívül fontos szerepet játszik, az említett vonaltól délre esik. Különben is Kiskunfélegyházától a kereskedelmi forgalom iránya már nem Szeged, hanem Budapest.

Ha Szegedet nem akarják teljes élelmezési válságba dönteni, a Ferenc-csatornáig és Bégaig, végső esetben Zenta déli határáig és az Aranka-patakig terjedő területre feltétlenül szüksége van.

Ugyanakkor Bácska és Torontál megye felső részének Magyarországhoz való visszacsatolása – amely a forrás szavaival élve: „különben is csak szükségmegoldásnak tekinthető” – nemcsak szegedi és magyar érdek. Érdeke ez az itt élő lakosságnak is, mert a vidék mezőgazdaságát az tette virágzóvá és belterjessé, hogy közvetlen közelben volt egy nagy piaca, ahol terményeit könnyen értékesíteni tudta. Forgalma a természeti körülményeknek megfelelően az ország belseje felé irányult. Ha most ezt a vidéket elszakítják Magyarországtól, Jugoszláviának és Romániának a perifériájára kerül, mezőgazdasága visszafejlődik, Felső Torontál virágzó kertgazdasága pedig teljesen tönkremegy. Ennek a jelei már a forrás keletkezésekor, 1920 őszén, is láthatók.

2.6. Ipari és kereskedelmi érvék

Szeged ez idő tájt legnagyobb iparvállalata, az ezer munkást foglalkoztató Szegedi Kenderfonó Rt. Ennek a vállalatnak Porgány mellett, tehát közvetlenül a határvonal román oldalán, egy 5600 holdas birtoka van, amely a szükséges nyersanyagot adja. Mivel a Bácsbodrog vármegye déli részén fekvő kendertermelő területek is a határ túloldalára kerültek, a cég szempontjából létkérdés, hogy ez, a Szeged közvetlen szomszédságában fekvő, birtok megmaradjon. Fontos azonban a birtok megtartása a város szempontjából is. A kendertermelő területek nagy természetes trágyázást igényelnek, így nagy állatállomány tartását

követelik meg. A vállalatnak és a többi felsőtorontáli uradalmaknak szerződése volt Szeged városával a tejellátásra vonatkozólag, hogy tehenészetük tejét a városi kórházak, árvaházak rendelkezésére bocsássák. Így a tejellátás szempontja, az ipari érdekeken túl is azt kívánja, hogy ez a terület magyar kézbe kerüljön.

Más nagy szegedi vállalatok szintén ezekre a vidékekre vannak nyersanyag forrás szempontjából utalva. Jó példa erre a Back Bernát fiai gőzmalom, a város egyik legnagyobb malomvállalata, amely napi 33 vagon gabona őrlésére képes. Az őrletni való majdnem kizárólag a Bácskából és Bánátból származott. Ugyanott szerezte be sertésszükségletét a Pick és a Czinner-féle két szalámigyár, illetve a Szegedi Hús és Vásárpénztár Rt. is. Meg lehet említeni még ugyanilyen szempontból a kefégyárat és a seprőgyárat is, melyek nyersanyaguk nagy részét, különösen a cirokot, a most elszakított területeken vásárolták.

Szinte természetes feldolgozási folyamatot jelentett, hogy Felső Bácska és Torontál terményeit a Szeged felé irányuló vasutakon beszállították a városba, ezeket ott feldolgozták, majd tovább szállították a nyugati fogyasztópiacok felé. A mai határok e vállalatok elsovadását és – visszahatásukban – az elszakított vidékek gazdasági visszaesését idézik elő.

Nem lényegtelen szempont az sem, hogy a szegedi iparvállalatok munkásainak nagy része Torontál megye felső részéből való. Ők többnyire vasúton jártak be reggelente Szegedre, este pedig ugyanúgy tértek haza. Nekik is érdekükben áll, hogy a megélhetésüket biztosító várossal szoros kapcsolatban maradhassanak. Az említett kapcsolatok megszakadása, vagy megnehezülése erősen sújtaná a fenti vállalatokat. Ugyancsak negatívan hatnának vissza az elcsatolt területekre, hisz a munkaalkalmak megszűnése súlyos szociális nehézségeket jelenthet.

Szorosan az előzőekhez kapcsolódik, hogy Bácska és Torontál megye felső része kereskedelmi szempontból is döntően Szegedhez kötődik. Nemcsak az említett területen termelt tömegtermékek forgalma bonyolódott le többnyire Szegeden, hanem az ottani községek kereskedői, sőt a magán emberek is, túlnyomó részt Szegeden szereztek be szükségleteiket. A szegedi pénzüintézetek betétállományának nagy része szintén erről a területről származik, ami jól kifejezi a gazdasági egymásra utaltságot. Jó részt a szegedi pénzüintézetek folyósították a vidék jelzálogkölcsöneit és egyéb hitel igényét is. Az előzőekhez hasonlóan a külföldi és a budapesti biztosítók szegedi képviselői látták el a nevezett terület ügyeit.

2.7. Vízirajzi, ár- és belvízvédelmi érvek

A határok módosítását igénylik, a memorandum szerzői szerint, a Tisza mindkét oldalán a vízirajzi szempontok is. A Duna–Tisza köz felső részén észak-déli irányban egy dombhát vonul végig, melyről a csapadék és talajvíz délkeleti irányban a Tisza felé folyik. Ezek, az úgynevezett vadvizek, különösen esős években igen nagy veszélyt jelentenek. Lefolyásuk zavartalan és gyors biztosítása a vidék fontos gazdasági érdeke. Azoknak a vadvizeknek, amelyek Halastól Horgosig találhatók, természetes levezetője a Körös-patak, ami Magyarokizsa és Zenta között torkollik a Tiszába. A megállapított határ lehetetlenné teszi a vizek természetes levezetését, és 200 000 hektárnyi területen állandó belvízveszélyt jelent.

Árvízvédelmi tekintetben is szükséges lenne, hogy a töltésfenntartási és fejlesztési munkálatok az algyői hídtól déli irányban a fent javasolt határig, Szegedről irányítva, egy kézben maradjanak. A gátak mögött fekvő terület ugyanis ugyanazon ártéri övezethez tartozik. Ennek következtében, ha a védvonalnak bármely pontján gátszakadás történik, a mögötte fekvő belterületeket, a 200 ezres népességgel együtt, fenyegeti az ár.

Hasonló, sőt a vízirajzi igazgatás szempontjából még komplikáltabb, a helyzet Felső Torontálban. A terület árvízvédelmét és belvízszabályozását eddig három társulat – a Felső-

torontáli Ármentesítő Társulat, az Aranka Belvízszabályozó Társulat és a Törökkanizsai Belvízvédelmi Társulat – intézte. Már önmagában az a körülmény, hogy a megszállás óta ezeknek a társaságoknak a működését meg kellett szüntetni jelentős károkat okozott. Mindezeket túl további elemi csapásokra kell felkészülni esős esztendőkből, ha a mai határkijelölés szerint az Aranka pataktól északra elterülő rész három ország között oszlik meg. Technikailag meglehetősen nehézkes, hogy ilyen természetű munkákat három ország érintettjei külön-külön végeztessenek. Az országok vízjogi törvényei nem egyeznek meg ugyan, az érdekeik azonban közösek. Amennyiben az Aranka-patak felső folyásánál a szabályozási munkálatok rendesen nem történnek meg, a víz elöntheti a mai határkijelölés szerinti magyar és szerb területet, és több százezer katasztrális hold kerülhet víz alá. Ki a felelős ebben az esetben a károkért? Egy állam hatóságai hogyan dolgozzanak a másik állam területén, és ki/mi legyen a felügyeleti illetve fellebbviteli hatóság? Az érdekek így azt követelik, hogy az Aranka-pataknak legalább a nagyobb lejtésű, jobban veszélyeztetett, északi oldala egy kézbe kerüljön. A magyar vízügyi igazgatás, s vele együtt a magyar fennhatóság mellett szól az a körülmény is, hogy Magyarországnak van modern vízügyi hatósága és gyakorlata az ilyen természetű védelmi munkálatokban. Ebben az esetben nem kell a legelemibb védelmi feladatokat két, illetve három ország közötti esetleges megállapodásuktól függővé tenni, s az árvíz-mentesítési és belvíz-szabályozási társaságokat nemzetközi ellenőrzés alá vonni, ami egyúttal a munkálatok hatékonyabb végzését is jelenti, és jelentős költségmegtakarítással jár.

2.8. A vasútforgalmi indokok

Nyilvánvaló, hogy a szerbek nem etnikai, vagy gazdasági szempontból tartottak igényt Szabadkára és Horgosra, melyeknek magyar jellege és gazdasági szempontból Magyarországnak belseje felé irányuló kapcsolatai vitathatatlanok. Főként azért történhetett ez, mert e két fontos vasúti csomópontot maguknak akarták. E két városnak az elszakítása azonban vasútforgalmi szempontból teljesen természetellenes helyzetet teremtett. Szabadkán vezet ugyanis át a Duna–Tisza közének egyetlen transzverzális vasútvonala, amely az Alföld tiszántúli részének és a Dunántúlnak a természetes összeköttetését biztosítja.

Ez a vonal különösen azóta tett szert nagy jelentőségre, hogy 1907–1909 között a magyar kormány tetemes költséggel megépítette a Baja–Bátaszék közötti vasúti hidat, és így teljes vasúti összeköttetést teremtett a Tiszántúl és a Dunántúl között. Erre különösen azért volt szükség, mert míg a bajai híd nem készült el, az egész átmenő forgalom Budapesten át bonyolódott, és az ottani pályaudvarok túlszűfolttsága miatt állandóan torlódások és késések voltak.

A békeszerződés területi intézkedései ennek a transzverzális vonalnak rövid, mintegy 30 kilométeres szakaszát elszakítják Magyarországtól. Ennek következtében ismét előállt az a helyzet, hogy az átmenő forgalmat Budapestre kell irányítani. Nyugat felé ez a vonal az Alföld egész keleti részének legfontosabb közlekedési útvonala, így nagyobb jelentőségű Magyarország, mint Jugoszlávia számára, ami azt indokolja, hogy a vasútvonal a mellette elterülő területtel együtt Magyarországhoz visszakerüljön. Itt is kézzel írva találunk további támogató érveket. Annál is inkább fontos ez Magyarország szempontjából, mert az említett transzverzális vasútvonal része az úgynevezett alföld-fiumei vasút, amelyen az ország nagy részének importja és exportja bonyolódik a szomszéd államokkal. Emiatt is kívánatos volna, hogy a vonal magyar kézben maradjon és a tarifaképzés joga a magyar államot illesse meg.

2.9. Oktatási és egészségügyi érvek

Azt, hogy ez a vidék mennyire Szeged vonzás körzete, jól mutatja a szegedi iskolák statisztikája is.

1. táblázat. A szegedi középiskolák tanuló létszámának változása
Table 1. The change of the number of secondary school pupils in Szeged

Oktatási intézmények	1918/19-es tanévi létszámadatok	1919/20-as tanévi létszámadatok
Állami főgimnázium	800	300
Városi főgimnázium	908	794
Állami főreáliskola	550	391
Állami felsőkereskedelmi iskola	357	223
Városi felsőkereskedelmi iskola fiú	266	90
Városi felsőkereskedelmi iskola lány	216	100
Állami Felsőipariskola	520	412
Állami Faipari Szakiskola	39	30
Állami Felsőipariskola által rendezett iparosok esti tanfolyama	1157	715
Összesen:	4813	3055

Forrás: Szegedi Memorandum határkiigazításra 1920. szeptember 15.

A jól látható – 1758 tanulót számláló – jelentős létszámcsökkenés fő oka a határváltozás. Ez a létszámcsökkenés azonban nem csupán Szeged szempontjából jelent veszteséget, mert hiszen a nagyobb tanuló létszám csak az élelmezési nehézségeket súlyosbítja, hanem elsősorban azokat a szomszédos vidékeket sújtja, amelyeket a határ elzár a kulturális centrumtól, ahol az iskoláztatás lehetőségei biztosítva vannak. A Szegedtől való elválasztás a legszegényebb hivatalnokai, kereskedői, ipari és kisbirtokos rétegeket érinti leginkább. Ezek ugyanis nem tudják finanszírozni gyermekeik szegedi kollégiumi ellátását, lakhatását, életfenntartását. A gyerekek korábban a három vasútvonalon Kiszomboron túlig, Mokrinig és Padéig a reggeli vonatokkal naponta bejöttek Szegedre tanulni és este hazautaztak. Mindezek a diákok a művelődés és tanulás lehetőségétől a békeszerződés által kijelölt határvonal megtartása esetén meg lesznek fosztva.

Kézzel írott betoldással egészül ki ez a gondolatmenet is. Eszerint az iskolakéhoz hasonló a helyzet a kórházak és egészségügyi intézmények tekintetében is. A szegedi szak kórházak: a szemkórház, a szülészeti klinika, a gyermekkórház, vagy a gyermekmenhely, nemcsak a város számára, hanem a környező községek számára is épültek. A fennálló határmódosítások következtében a környékbeli lakosság könnyen elérhető egészségügyi szakellátás nélkül maradt.

2.10. Az „utolsó utáni” javaslat

A szerzők a fentiekben csoportosították mindazokat az okokat, melyek a memorandumban megjelölt terület Magyarországhoz való visszacsatolását indokolják. A dokumentum végén fogalmazzák meg az „utolsó utáni” javaslatukat. Ennek értelmében amennyiben „általunk nem ismert okokból ez a végső – és városunk lakosságának megélhetése szempontjából döntő súllyal bíró – kérelmünk sem volna keresztülvihető”, akkor legalább a megjelölt terület nyilvánítsák semlegessé. Ez – magyar közigazgatás mellett – angol, francia vagy nemzetközi ellenőrzés alatt történjen. Itt sem magyar, sem román vagy szerb katonai helyőrség ne legyen, és öt vagy tíz év múlva a megjelölt területnek azok a lakói, akik a megszállás előtt ott állandó lakosok voltak – népszavazással döntsenek a hovatartozásáról.

3. A határ megállapítása a gyakorlatban

A Határmegállapító Bizottságok 1921. júniusi létrehozásakor a Nagykövetek Tanácsa szabályozta azok szervezetét, jogkörét, működésének elveit. A későbbiekben a vitás kérdések miatt 1921. június 3-án kiadták a „Pótutasítások a magyarországi határmegállapító bizottságok részére” című dokumentumot. Ebben ugyancsak olvasható számunkra is fontos – a Millerand-levél idézett szavaihoz képest világosan korlátozó ételmű – kitétel a határok pontos megállapítása kapcsán „Elvileg a határt a helyszínen kell megvonni, úgy, amint a békeszerződés megállapította. Semmi szín alatt nem szabad... a határmódosításoknak olyan természetűeknek lenniük, hogy lényegében kérdéssé tegyék a szerződésben leírt vonalat.”⁸

Az országhatárok pontos meghatározásának első lépés a delimitáció,⁹ amelynek során politikai tárgyalásokon ütköznek az érintett országok katonai, gazdasági, közlekedési és más érdekei. A második lépés a demarkáció,¹⁰ a konkrét kijelölés.

Magyarország határainak politikai értelemben történő végleges pontosítása diplomáciai viták során Románia és a Szerb-Horvát-Szlovén Királyság felé 1922 tavaszán zárult le. A hármás határt a magyar–román és a magyar–jugoszláv határmegállapító bizottság 1922. június 12-i helyszíni közös ülésén tűzték ki. „A Kiszombor–Makó–Apátfalva–Nagylaki kendergyár határszakaszon a HMB. először Porgány községet Magyarországnak ítélte. A román tiltakozás után az uradalom fele (2800 katasztrális hold) került vissza Magyarországhoz, amellyel Kiszombort kárpótolták elszakított földjeiért. Románia megtartotta Porgányt és a birtok másik felét a kendergyárral. Nagylakig a Maros folyása lett a határ, a bizottság indokolás nélkül hagyta meg a demarkációs vonalat határnak.”¹¹

4. Értékelés: a memorandumban megfogalmazott igények és a „valóság”

Azt, hogy a határok megállapítása során az – általunk bemutatott dokumentumban is nagy súllyal emlegetett – etnikai elv mennyire súlytalan volt a győztesek szemében jól példázzák Sir Eyre Crowe-nak a brit delegáció vezető tisztviselőjének szavai: „Amikor ezekkel az etnográfiai nehézségekkel szembesülünk, nagy a különbség, hogy azok a románok és a magyarok között merülnek-e fel, akik a mi ellenségeink, vagy a románok és a szerbek között, akik a szövetségeseink. Az első esetben, ha lehetetlennek bizonyult eleget tenni mind a két félnek, a mérleg nyelve szükségszerűen román szövetségeseink javára billent, és nem az ellenséges Magyarország javára.”¹²

Mint fentebb jeleztük a Szeged környéki kilenc település kapcsán történt ugyan kisebb határkiigazítás, de a többi a – Memorandumban olvasható – területi igény kapcsán is teljességgel helytállóak Suba János gondolatai: A Határmegállapító Bizottságok „a határvonaltan tanulmányozása során pl. a nemzetiségi viszonyok elbírálását másodrendű kérdéssé degradálták. Kisebb, lényegtelen kérdésekben helyt adtak a magyar álláspontnak, támogatták azt, de a lényeges kérdésekben a bizottság tagjai a franciák által támogatott másik fél javára döntöttek.”¹³

A Határmegállapító Bizottságoknak a határkiigazítási szándék gazdasági érveivel¹⁴ való általános viszonyulást jól summázza Suba János megjegyzése: a nevezett bizottságoknak „minden ténykedését befolyásolta az a tény, hogy az utódállamok általános és lokális gazdasági érdekeit tartották szem előtt.”¹⁵ Erre precedensül szolgálhat az az indoklás, amellyel a jugoszláv küldöttség igyekszik alátámasztani, a bemutatott szövegben is érintett terület, a Bácska, Jugoszláviához kerülését. E szerint azért nélkülözhetetlen ez a lépés, mert az ott folyó Tisza és Duna teszi lehetővé a délebbi, szerb lakta részek stabil

gabonaellátását.¹⁶ A korábban említett Ferenc-csatorna megszerzését pedig a Közép-Bácska vízellátásával indokolják,¹⁷ így kapcsolva össze a gazdasági és a vízrajzi igényeket.¹⁸

A megfogalmazott határkiigazítási tervben – az etnikai, gazdasági és vízrajzi pontok mellett – fontos elem a vasút, mint a korabeli gazdasági – katonai infrastruktúra létfontosságú része. A felvetés indokolt, de a győztesek világos szándékával teljességgel ellentétes. A határkijelölés egyik sarokpontja volt ugyanis, hogy az utód államok kapják a határ menti vasútvonalakat, ezzel is erősítve őket a vesztes Magyarországgal szemben. A dualizmus alatt kiépült Zágráb–Szabadka–Temesvár–Arad–Nagyvárad–Kassa–Pozsony vasúti körgyűrűt maximálisan sikerült leválasztani a Budapest központú vasúthálózatról, ezzel máig ható nehézségeket okozva a hazai közlekedésben.¹⁹ Mint látható, ez a vonal a Memorandumban visszaigényelt területet is érintette. A jugoszláv diplomácia, a szinte teljesen magyar lakosságú, Szabadka átcsatolását azzal indokolja, hogy a megszerzett Bácskai területeit nehezen tudná megvédeni a vasútvonal révén gyorsan támadni képes magyaroktól.²⁰

Végül meg kell jegyeznünk, hogy minden bizonnyal több hasonló határkiigazításra irányuló dokumentum született, de eddigi kutatásaink szerint, ezek lappanganak. Reményeink szerint ez az írás is segíti azt, hogy az erre irányuló munka felerősödjék.

JEGYZETEK

1. A kutatásokat az Országos Tudományos Kutatási Alapprogramok Posztdoktori Ösztöndíja (Pályázatszám: PD 76004 2008.) támogatta. A tanulmány rövidített változata, előadás formájában, elhangzott a „Trianon és a magyar tudomány” című konferencián Szegeden 2010. június 11. Forrás: Szegedi Memorandum határkiigazításra 1920. szeptember 15. Gépelt irat, kézzel írott betoldásokkal Csongrád Megyei Levéltár. Doboz: XIV. 10. Tonelli Sándor levelezése 1914–1939. Tonelli Sándor, a szegedi keresk. és iparkamara főtitkárának bizalmas összegyűjtött iratai 11. szám.
2. Suba (2000): 48. old.
3. A Nagykövetek Tanácsa 1921. június 21-én rendelte el a Határmegállapító Bizottságok felállítását. Ellátásuk az érintett országok feladata volt és az érintett országokban felváltva és azonos ideig tartózkodtak. Ezen testületek tagjai, az érintett országok képviselőin kívül, a brit, a francia, az olasz, és a japán megbízottak és segédzemélyzet. A Bizottságok feladata egyfelől politikai, azaz a javaslatok, ellenjavaslatok, megtárgyalása és a döntés-előkészítés, másfelől pedig szükséges műszaki feladatok végrehajtása, azaz a konkrét határ kijelölése. Erről részletesebben: Suba 2000. 49. old.
4. Harold Nicholson (1933): *Peacemaking 1919*. London. 122–123. old. Idézi: Bryan Cartledge: *Trianon (Egy angol szemével)* 2. kiadás. Officina Nova. Budapest. 2010. (a továbbiakban: Cartledge 2010) 83. old.
5. Romsics Ignác (2003): *Magyarország története a XX. században*. Osiris. Budapest. 143. old.
6. Idézi: Suba (2000): 48. old.
7. Kiszombor, Ferencszállás, Klárafalva, Deszk, Szőreg, Kübekháza, Ószentiván (ma Tiszasziget), Újszentiván és Gyálanagyret (ma Gyálarét).
8. Idézi: Suba 2000. 48. old.
9. Delimitáció: a szomszédos országok területének egymástól való elhatárolása, a politikai határ megállapítása.
10. Demarkáció: A kataszteri térképen megállapított határvonal terepen való kitűzése, a határjelek állandósítása, feltérképezése és leírása.
11. Suba (2000): 50. old.
12. D. Lloyd George (1938): *The Truth about the Peace Treaties*. London. Vol. II. 920. old. Idézi: Cartledge 2010. 85. old.
13. Suba 2000. 49. old.
14. A trianoni határváltozások gazdasági okainak és következményeinek részletesebb bemutatását lásd: Gulyás László (2009): *Az első világháború és Trianon következményei a magyar gazda-*

- ságra. In: Gulyás László (szerk., 2009): A modern magyar gazdaság története. Széchenyitől a Széchenyi-tervig. 101–112. old.
15. Suba (2000): 49. old.
16. Hornyák Árpád (2001): Baja, Bácska, Baranya. Szerb követelések a békekonferencián. Rubicon. 2001/8–9. szám. 57–60. old.
17. Hornyák Árpád (2002): A Bácska határainak változása 1919–1920-ban. In: Pásztor Cecília (szerk): „...ahol a határ elválaszt.” Trianon és következményei a Kárpát-medencében. Nógrád Megyei Levéltár. Balassagyarmat. (a továbbiakban Hornyák 2002) 534. old.
18. Erről bővebben lásd: Gulyás László (1992): A magyar-délszláv határ története. Trianoni határaink története. IV. KAPU 1992/11. szám. 70–75. old.
19. Lásd Palotás János (1990): A trianoni határok. Interedition Kiadó. Budapest. 81. old.
20. Hornyák 2002. 532. old.

FELHASZNÁLT IRODALOM

- Cartledge, Bryan (2010): Trianon (Egy angol szemével) 2. kiadás. Officina Nova. Budapest.
- Gulyás László (1992): A magyar-délszláv határ története. Trianoni határaink története. KAPU. 1992/11. szám. 70–75. old.
- Gulyás László (2009): Az első világháború és Trianon következményei a magyar gazdaságra. In: Gulyás László (szerk., 2009): A modern magyar gazdaság története. Széchenyitől a Széchenyi-tervig. 101–112. old.
- Hornyák Árpád (2001): Baja, Bácska, Baranya. Szerb követelések a békekonferencián. Rubicon. 2001/8–9. szám. 57–60. old.
- Hornyák Árpád (2002): A Bácska határainak változása 1919–1920-ban. In: Pásztor Cecília (szerk): „...ahol a határ elválaszt.” Trianon és következményei a Kárpát-medencében. Nógrád Megyei Levéltár. Balassagyarmat.
- Keresztes Sándor (1927): A békeszerződés revíziója. Budapest.
- Nicholson, Harold (1933): Peacemaking 1919. London.
- Palotás János (1990): A trianoni határok. Interedition Kiadó. Budapest.
- Romsics Ignác (2003): Magyarország története a XX. században. Osiris. Budapest.
- Suba János (2000): A trianoni magyar–román határ kitűzése. 1921–1925. In: Frisnyák Sándor (szerk.): Pótfüzet. Az Alföld történeti földrajza c konferenciakötet. Nyíregyháza. 2000. április 18–19-én megtartott tudományos konferencia előadásai. Nyíregyháza. 47–55. old.
- Szegedi Memorandum határkiigazításra 1920. szeptember 15. Gépelt irat, kézzel írott betoldásokkal. Csongrád Megyei Levéltár. Doboz: XIV. 10. Tonelli Sándor levelezése 1914–1939. Tonelli Sándor, a szegedi keresk. és iparkamara főtítkárnak bizalmas összegyűjtött iratai 11.szám.